

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Muhîti ve Himâyeciliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler

DOÇ. DR. BİLAL KEMİKLİ

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ÂKİL OLAN ANLAR BUNU DÜNYÂ MİSÂFİRHÂNE DİR
BÂKİ SAFÂ TAHSÎLINE SA'Y ETMEYEN DİVÂNE DİR.

Hüdâyî'nin Muhîti

Hüdâyî, XVI. asrın sonları ile XVII. asrın başlarında yaşamış olmakla birlikte, sûfi kimliği ve eserleri ile çağını aşan bir tarikat rehberi, âlim, müellif ve şairdir. Bu bakımdan onun muhîti tespit etmek, hem dönemi içinde sosyo-kültürel mevkiini ortaya koymak, hem de ilmî ve estetik dünyasını daha iyi tahlil etmek bakımından önemlidir. Burada kelime olarak bir şeyi ihâta eden, etrafını çeviren ve kuşatan anlamına gelen muhît kelimesi, sadece, sosyolojik anlamda içinde bulunulan çevre karşılığında kullanılmamaktadır. Bu tebliğde muhît kelimesi, ortak bir dil evreni, ortak duyguları ve ortak düşleri olan bir grubu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu ortak alanlar, zaman içerisinde algı kalıplarını da etkilemektedir. Bu anlamda muhît kelimesi, Zümrüd-i Ankâ'ya ulaşma niyetiyle yola çıkan otuz kuşun hikayesinde olduğu gibi, bir ortak amaç uğruna cem olmaktadır.

İlmiye mesleğinden gelen bir sûfi olan Hüdâyî'nin, bu işaret edildiği çerçevede muhîti dönlük mütâlaalar, onu dönemi içerisinde anlamamızı kolaylaştıracaktır. Zira insan, muhîtiyle inşâ olan ve muhîti inşâ eden bir varlıktır, diye düşünürüz. Bu, insanın doğasında vardır. Diğer bir ifade ile insan, Hacı Bayrâmı

Velî'nin de işaret ettiği gibi, yapan (eden) ve yapılan (edilen) varlıktır. Bir kadı, bir müderris, bir derviş, bir mürşit, bir vaiz, bir şair ve bir yazar olarak öne çıkan yönleriyle Hüdâyî, muhîti içerisinde kültürel olarak yüklediklerine ve tecrübelerine müstenit, yapıp ettikleriyle çağını aşacak nitelikte bir özgünlüğe ulaşmıştır. Muhît, inşâ ederken “eden özneyi” yok etmeyi amaçlamıyor; onun “ân”ını tarihle buluşturarak yarına köklü açılımlar kazandırmasını sağlıyor. Bu bakımdan Hüdâyî, farklı muhîtlerde bulunarak kendi özgünlüğüne kavuşmuş bir rehberdir. “Özgün rehber” nitelendirmesini onun için bilinçli kullandım. Çünkü o, klasik anlamda anlaşıldığı kadarıyla sadece bir sûfî olarak tanımlanmanın ya da sadece bir ilmiye mensubu olarak gösterilmenin fevkindedir. Her şeyden önce o, bir aksiyon adamıdır. Nitekim onun muhîti, benzeri özellikleri hâiz diğer pek çok şahsiyetten farklı olarak, siyâsî mahiyete de sahiptir. Bir mürşidin temelde üç muhîtinden söz edilebilir. Bunlar:

1. İçinden geldiği ve sivil hayatını idâme ettirdiği aile çevresi.
2. İçine girerek manevî aydınlanma sürecini idrâk ettiği, merkezinde feyiz aldığı rehberinin bulunduğu muhît. Mürşidin eğitildiği bu muhît, mahfil olarak da nitelendirilebilir. Tekke, medrese, kahvehâne, kütüphâne, sahaf dükkanları gibi bazı mahfillerin etrafında muhîtler de oluşmuştur.
3. Çile ve aydınlanma sürecinin neticesinde hilâfet hırkasını giyerek bir tekke de postnişin olduktan sonraki hizmetleriyle ortaya çıkan muhît. Bu muhît, mürşidin eğittiği muhittir.

Hüdâyî’de bu üç muhîtin dışında, ilmiye mesleğinden gelmiş olması hasebiyle ilmî ve bilhassa İstanbul’da bulunduğu dönemlerde tekke muhîtinden ve sosyal çevre içerisinde yaptığı etkinliklerle kazandığı siyâsî muhîttten de söz edilebilir. Böylece onun nezdinde beş temel çevrenin oluşturduğu bir tarihsel kişilikle muhatabız. Bu muhîtlerden bir kısmı onun kültürel ve tecrübî olarak yüklenmesini sağlayarak onu içerisinde yoğurup özgünleştirirken, bazılarını da ulaştığı bu özgünlükle bizzat kendisi inşâ etmiştir. Bu bakımdan Hüdâyî’nin muhîtini iki temel şubede ele almak mümkündür. Evvela, aile, eğitim, iş ve nihâyet irfânî aydınlanma sürecine katkı sağlayan rûhânî eğitim çevresiyle o içinde kendini tamamladığı, yapıldığı, inşâ edildiği bir muhîte sahiptir. İkinci olarak da tarîkat hırkasını giyerek rehber olmasıyla başlayan sosyo-kültürel ve siyâsî muhît. O ilk muhîti ile bir yolcudur; ikincisi ile de bir rehber. Onun hânegî-himâyeci kişiliği de bu ikinci muhîti inşasıyla birlikte ortaya çıkacaktır.

Mahmud’dan Hüdâyî’ye: Bir Yolcunun Öyküsü

Bir sûfî olan Hüdâyî, her şeyden önce, kendinden kendine yolcudur. Onun bu yolculuğa başlaması, gerçeklikler düzleminde (âlem-i şehâdet) tarihsel forma bürünmesiyle birlikte başlar. Ancak onun doğum tarihine ilişkin, ne tarihî ve menkâbevî nitelikteki kaynaklarda, ne de otobiyografik özellikleriyle öne çıkan Vâkiât isimli eserinde bilgi vardır. Kendisinden arasına da olsa bahsettiği Tezâkir’de de bu hususta açıklayıcı bilgi verilmemektedir.

Aziz Mahmud Hüdayî Câmii Bahçe kapısı

Osmanlı münevverinin biyografik açımlarında, şöhret olmadan önceki hayatlarına ait kronolojik alan ekseriyetle karanlıktır. Bu, biyografi yazıcılarının, çözümlenmesi güç temel problemlerinden biridir. Bu bakımdan Hüdayî'nin biyografisinin kâmil manada kaleme alındığını ileri sürmek güçtür. Hangi tarihte doğduğu hususu tartışmalı olan Hüdayî'nin, nerede doğduğu da tartışmalıdır. Bu tartışmalara girecek değiliz. Zaten başta Ziver Tezeren ve Hasan Kâmil Yılmaz olmak üzere bu konuda eserler kaleme alan yazarlar, ilgili temel kaynaklardan yola çıkarak meseleyi tartışmışlardır¹.

Burada bir hususa işaret etmek istiyorum; bizim biyografik kaynaklarımıza göre, adı konulmasa da münevverin iki tane doğumu ve iki tane vatanı vardır. İlki münevverin biyolojik doğumu ve doğum yeri, ikincisi ise irfânî / entelektüel doğumu ve doğum yeri. Şair tezkireleri, veli ve erenlerin menâkıbnâmeleri ve tezkireleri gibi kaynaklarda, çoğu kez, birinci doğum ve mekân pek zikredilmez, bazen hakkında bilgi verilen şair ya da velinin adı da bilinmez; bilinse de ya tartışmalıdır, ya da içinde ayrıntı barındırmaz. İkinci doğum, onun şair, devlet adamı veya mürşit olarak ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemde o, kendisine bu süreci yaşatan mürşidinin veya ustasının elinde yeni bir kişiliğe kavuşurken aynı zamanda ikinci bir isimle de anılır olmuştur. Nitekim Hüdayî'nin biyografisine baktığımızda; onun, "Mahmud Efendi" nâmıyla anılan Bursa müderris ve nâiblerinden biri iken, Üftâde'den inâbe alarak irfânî yola girip, rehberinin huzurunda Hüdayî ismiyle yeniden ber-hayat olduğunu görüyoruz.

Ancak Hüdayî'nin biyografisinde, Mahmud'dan Hüdayî'ye gelinen süreçten önce uğranılan çeşitli duraklardan da söz edilir. Bu duraklar, onun ulaştığı son durağı anlamlandırmak bakımından önemlidir. Evvela içinden geldiği aileye iliş-

Aziz Mahmud Hüdayî Camii'ndeki Hünkar Mahfili

kin kat'î bilgiye sahip değiliz². Onun hayatının ikinci önemli durağı, İstanbul'a gelerek medrese eğitime başlamasıyla birlikte içine dahil olduğu ilmî muhîttir. Bu yeni muhîtin merkezinde Sofyalı Nâzır-zâde Ramazan Efendi bulunmaktadır. Nazırzâde, Hüdayî'nin sadece hocası değil, aynı zamanda hâmisidir. Nitekim Hüdayî, resmî hayatına da Nâzır-zâde'nin yanında başlamıştır. Onun Edirne'deki müderrisliği döneminde önce hocasına muîd (978/1571) olmuş, daha sonra mülâzemeteye nail olmuştur. Bilahare hocasının Mısır ve Şam kadıliklarında, kadı nâibi olarak yine onun yanında görev yapmıştır. Hocası Bursa mevleviyetine atanınca, yine onun yanında nâib olarak bulunmuştur (981/1573). Nihâyet Bursa'da nâib iken, burada Ferhâdiye Medresesi müderrisliğine atanmıştır.

Hüdayî, içine girdiği bu fıkıh eksenli ilmî muhîtin yanında bir de irfânî çevre arayışı içerisinde de olmuştur. Nitekim Tezâkir'de zikrettiği gibi, Fusûs şârihi Sofyalı Bâlî Efendi (960/1553)'nin rehberliğinde rûhî aydınlanma sürecinden geçen Nûreddin-zâde (981/1573)'nin sohbet halkasında bulunmuştur³. Bu durum Hüdayî'nin zahirî ve batınî ilimler, yahut kesbî ve vehbî ilim şeklinde tasnif edilen geleneksel ilmî anlayışı, her iki ciheti de bir arada tutarak tedris ettiğine işaret eder. Tefsir ve tasavvufa dair eserler de telif etmiş olan Nûreddin-zâde, ilmî kişiliği ile de tebârüz etmiş, Ebûssuud Efendi döneminde Ayasofya Camii kürsî şeyhliğine getirilmiştir. Keza dönemin sadrazamı Sokullu Mehmed'in mürşidi olarak da anılır. Nûreddin-zâde'nin bu özelliklerini, aşağıda işaret edileceği gibi, Hüdayî'de de görmek mümkündür.

Hüdayî'nin en belirgin özelliklerinden birisi de, daima arayış içinde olmasıdır. Nûreddin-zâde dolayısıyla Halvetî muhît içinde bulunan Hüdayî, bu muhîtin

Mısır'daki uygulamalarını da öğrenmiştir. Nitekim Hocası Nâzır-zâde'nin Mısır Kadılığı döneminde burada nâib olarak görev yaparken, Halvetî meşâyihinden Abdülkerim Efendî'nin sohbetlerine devam etmiştir. Burada bir hususa işaret etmekte yarar vardır; Hüdâyî'nin döneminde Mısır, bâtinî geleneğin öğretildiği önemli merkezlerden biridir. Nitekim başta Niyâzî-i Mısırî olmak üzere bazı sûfîler, cifr ve simyâ gibi ilimleri öğrenmek için Anadolu'dan Mısır'a kadar gitmişlerdir. Hüdâyî'nin, Kerimüddîn-i Halvetî'den, bu anlamda hangi ilimleri aldığı hususu meçhuldür. Ziyâret-i Evliyâ müellifi Hoca-zâde Ahmed Hilmi (1332/1913)'ye göre Hüdâyî, Mısır'daki bu muhîttten, Desûkiyye, Arifiyye, Çeştiyye, Arsiyye, Şâzeliyye, Kâdiriyye, Medyeniyye, Bedeviyye ve Sutûhiyye gibi daha çok Afrika'da yayılmış olan tarikatların usûl ve erkânını öğrenmiştir. Eğer bu bilgi sahih ise, Hüdâyî'nin entelektüel dünyasının ne oranda derinlik arzettiği kendiliğinden ortaya çıkar. Bilhassa himâyeci tavrının oluşmasında, içinden geldiği bu geniş yelpazeli muhîtlerin etkisi açıktır.

Hüdâyî'nin arayışları müderris ve nâib olarak görev yaptığı Bursa'da da devam etmiştir. Burada onu önce Eskici Mehmed Dede'nin feyiz halkasında daha sonra da Kaygan Camii'nde sohbetlerine devam eden Üftâde (988/1580) 'nin muhîtinde görüyoruz. Üftâde, arayış denizinde oradan oraya savrulan Hüdâyî gemisinin sığındığı son ve kalıcı liman, ruhî sükûn ve huzura kavuşarak irfânî anlamda ölüp yeniden dirildiği muhîttir. Nitekim onun Hüdâyî adıyla anılması ve tarih sahnesinde yerini alması da bu kavuşmayla birlikte başlıyor. Kendi ifâdesiyle, “nâib iken tâib olma” halini yaşadığı bu muhîtin “Şems”i Üftâde'dir. Muhammed Muhyiddin Üftâde, Hızır Dede'den Bayramiye'nin, Sünbül Sinân'dan ise Halvetîliğin usûl ve erkânını öğrenmiş ve İbn-i Arabî'nin izinde yürümüş bir sûfidir⁴.

Hüdâyî'den Azîz'e: Bir Rehberin Serencâmı:

Hüdâyî'nin menkâbelerinde, Üftâde'nin muhîti içerisinde, oldukça disiplinli geçen riyâzet uygulamalarıyla iç aydınlığına kavuştuğundan söz edilir. Üç yıl kadar süren bu aydınlanma sürecinin neticesinde mürşidi tarafından Sivrihisar'da irşat hizmetleriyle görevlendirilmiştir. Hüdâyî, Sivrihisar'da kısa bir süre halkı irfânî sohbetleriyle tenvir etmiştir. Bilahare Rumeli civarında seyahate çıktığını ve daha sonra da İstanbul'a gelerek, burada ilmî ve irfânî hizmetlerini hayatının sonuna kadar sürdürdüğünü görmekteyiz.

İstanbul, Hüdâyî'nin popüler bir kimlik kazanmasına imkan vermiş; ona “Azîz” nisbesini kazandırmıştır. Bu çok önemli bir noktadır; Üftâde ile buluşmak, onu Hüdâyî olarak yeni bir benlik aşamasına ulaştırmış, onun bu benliğinin tezâhürleri de İstanbul'da ortaya koyduğu faaliyetlerde kendini göstermiştir. Bu bakımdan İstanbul, bir rehber olarak hizmetleriyle ortaya çıkan muhîti, hem de siyâsî muhîti kazandırmıştır. Bunlardan ilki tarihte Celvetiyye adıyla anılan yolu ifade eder. İkincisi ise, katıldığı seferler, başta padişah olmak üzere devlet ricâline

yaptığı tavsiyeler, himâye ettiği devlet ve tasavvuf adamları, tanzim ettiği vakfiye ve bıraktığı tarihi eserlerle ortaya çıkar. Konuya buradan bakınca, oldukça sosyal, hiperaktif, farklı alanlara kayabilen kıvrak bir zeka, derin siyâsî olaylar üzerinde düşünen ve çekinmeden bu düşüncelerini paylaşan bir münevver kişilikle karşı karşıyayız. Genel bir kanaat olan sûfînin virdi, usûl ve erkânı ile tekkesinden ibâret sanılan aktivitelerinin, Hüdâyî örneğinde görüldüğü üzere, zengin bir görünüm arz etmektedir.

İstanbul serüveni, Küçükayasofya’da kürsî şeyhliği ile başlamış; daha sonra Fâtih Câmii, Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Câmii ve Sultan Ahmed Câmii’nde de devam etmiştir. Tesirli bir vâiz olduğu, yayımlanan sohbetleri ve şiirlerinden bellidir⁵. Hüdâyî, kürsî şeyhliğindeki başarısını, mürşidinin bir keşfi olarak takdim etmektedir. Rivâyete göre, Üftâde Hüdâyî’ye, “Sana vâizliği min-indillâh verdik. Vâiz, Hz. Peygamber’in esmâsındandır.” demiştir. Ancak bizim kanaatimiz odur ki; ilmiyeden gelen, bilhassa daha önce kadı nâibliği gibi yargı ve idârî yönüyle ortaya çıkan bir görevde bulunması, onun vaazlarında ilmî perspektifi hakim kılmıştır. O, fikh-ı zâhîrle fikh-ı bâtını, diğer bir ifadeyle şeriâtla irfânı bir arada terkip eder. Bir aksiyon adamı olan Hüdâyî’yi dengeleyen bu durum, içinde yaşadığı dönem açısından önemlidir. Dönemin özelliklerini hatırlarsak, bir yanda medrese ve tekke mücadelesi başlamış, öte yanda da devletin içine girdiği duraklamanın tabii tezâhürleri olan sosyal, siyâsî ve ekonomik krizlerin neticesi olarak, bazı sûfîler, çeşitli bölgelerde, “kurtarıcı” fikrine bağlı olarak mehdiliğini ve mesihliğini ilân etmişlerdir. Hüdâyî’nin bu terkipçi kişiliği, muhtemel bir kısım sıkıntıları bertaraf etmiş; dengeleri koruyan bir rehber olarak tarihe geçmesini sağlamıştır.

Bu dengeli tavır, onun saray etrafında saygın bir nüfûza ulaşmasını sağlamıştır. Tezâkir-i Hüdâyî’den çıkarıldığı kadarıyla, bir kısım siyâsî tavsiyelerde bulunacak kadar III. Murad’a yakındır. Padişahın vefatında, eğlenmez redifli musammat gazelini söylemiştir.

Yalancı dünyaya aldanma yâ Hû
Bu dernek dağılır dîvân eğlenmez
İki kapılı bir virânedir bu
Bunda konan göçer mihmân eğlenmez

Hüdâyî’nin, Sultan Mustafa’dan sonra tahta geçen III. Mehmetle olan ilişkisi pek bilinmemektedir. Onun sarayla olan yakın ilişkileri I. Ahmed dönemine rastlar. I. Ahmed, gördüğü bir rüyanın tabiri ile yakın temas kurduğu Hüdâyî’ye bir deriş edâsıyla bağlıdır⁶. Bu yakınlık dolayısıyla ki, Sultan Ahmed Câmii’nin temel atma töreninde dua etmiş, temelini kazma vuran birkaç kişiden biri olmuş ve yapıldığında da ilk hutbeyi okuyan hatip olmuştur.

Hüdâyî, II. Osman’ın padişahlığı döneminde de gayr-ı resmî danışmanlık görevini yürütmüş ve padişahın gördüğü bazı rüyaları tabir etmiştir. Fakat onun etkili olduğu dönem IV. Murad dönemidir. IV. Murad’a “saltanat kılıcını” devrin en meşhur şeyhi sıfatıyla o kuşatmıştır. Kısaca işaret edildiği vechile Hüdâyî, siyâsî erki elinde bulunduran padişah ve ailesi ile devlet ve ikbâl sâhibi olan ricelle yakın temas halindeydi.

Burada bir hususun altını çizmek istiyorum; o da şudur: Hüdâyî'nin sarayla olan ilişkisi sadece bir siyâsî ve sosyal muhît oluşturma emelinden çok daha ötededir. Nitekim o bu ilişkinin seviyesine atıfta bulunmak için olsa gerek, ilâhîlerinin, bilhassa Ramazan ayında, sarayda okunmakta olduğunu ifade eder. Bu estetik ilişki önemlidir. Bilindiği gibi Sultan Ahmed, Hüdâyî'nin, "Diller acep hayrân olur / Esrâr-ı zikrullâh ile" beytiyle başlayan ilâhisine, "Dil hânesi pür-nûr olur / Envâr-ı zikrullâh ile" diye başlayan bir nazire yazmıştır. Hüdâyî de Kânûnî'nin "budur" redifli gazelini tanzir etmiştir.

Aşıkânın Hâmisi Azîz Mahmud-ı Hüdâî

Hüdâyî, inşâ ettiği bu sosyal ve siyâsî muhîtin mânevî rehberliğinin yanında, bazı devlet adamlarını ve sûfileri de himâye etmiştir. Koruma, esirgeme, yardım etme, ziyaret etme, kayırma ve elinden tutma gibi anlamlara gelen himâye, Osmanlı'da adam yetiştirme usullerinden biridir. Günümüzde bu anlamda patronaj ve sponsor kelimeleri kullanılmaktaysa da, bu kelimeler, himâyeyi tam olarak ifade etmez. Çünkü himâyenin içinde, himaye edilen kişiyi, hânenin bir üyesi olarak görme bilinci vardır. Hâmi, himâye ettiği kişiye evinin kapılarını da açar. Himâyenin bu yönünü ifade etmek için hânegî kavramı kullanılmaktadır⁷. Bu bakımdan Hüdâyî, ilmî hayat içinde hocası Nazır-zâde'nin, irfânî hayatta ise, Üftâde'nin himâyesine mazhar olmuştur. Kendi özgünlüğüne ulaşıp, bir yolun rehberi olunca, tekkesinde oluşan mahfilî, yeni bir muhîtin inşâsı için kullanmış; bu muhîtin içinde bazı kişileri himaye etmiştir.

Burada bir hususa işaret etmek istiyorum; Osmanlı'da himâye, genellikle saray etrafında teşekkül eder. A. Hamdi Tanpınar'ın saray istiaresinde anlam kazanan bu yapılanma, Şeyhülislâm ve Kazasker gibi ilmiye bürokrasisinin üst kademelerini işgal eden zevat arasında da görülür. Tekkelerde de benzeri himâyeci tavırları görmek mümkündür. Bu bakımdan Hüdâyî, döneminde görülen bir uygulamayı hayata geçirmektedir. Ancak burada Hüdâyî'yi farklı kılan şey, onun sadece istikbâl vadeden genç bir medreseliyi himâye ederek onu en üst makamlara taşımak değildir. Bunun yanında Hüdâyî, Padişâhın tecziyesinden kaçarak bir yerlere sığınmak isteyen devlet adamları ve meşâyihî de himâye etmiştir.

Burada çok ayrıntıya girmeden, onun bu anlamda himâye ettiği devlet ricâline atıfta bulunabiliriz. Onun devlet ricali içerisinde himaye ettiği şahsiyetlerden ilk akla gelenler, Kazasker Düğmecizâde ve Vezir-i a'zamlardan Halil ve Dilâver paşalardır. III. Mustafa'ya yazdığı bir mektupta, Kazasker Düğmecizâde'nin azli ile ilgili olarak duyduğu üzüntüyü dile getirip, adı geçeninin göreve yeniden iadesini talep etmektedir⁸.

Siyasi ve askeri bürokraside çeşitli seviyelerde görev yapan Halil Paşa (ö.1039/1629), Hüdâyî'nin muhipleri arasında zikredilir. Bir ara sadaret görevine kadar da yükselmişse de, bu görevden azledildiğinde Hüdâyî Dergahı'nda uzlete çekilmiştir. Hüdâyî, Halil Paşa ile dönemin padişahı olan II. Osman arasındaki kırılganlığın giderilmesini sağlayarak, Paşa'nın kapdân-ı deryâ olarak atan-

masını sağlamıştır. Bilahare sadrazamlık makamına getirilerek İran seferinde serdâr olması sağlanmıştır. Bu seferde muvaffakiyet gösterilemeyince de azledilmiş. Bu ikinci azilde de onun yegane sığınağı Hüdâyî Dergâhı'dır⁹. Kezâ II. Osman dönemi vezir-i a'zamı Dilâver Paşa, çıkan isyandan kurtulmak için Hüdâyî dergahına sığınmıştır.

Onun özel ilişki içerisinde bulunduğu ulemâ ve sûfîler ise, başta Divân'ı olmak üzere klasik edebî hayatımıza kazandırdığı eserleri ile tanınan Ahmed Şemseddin-i Sivâsî, İznikli Hüsrevzâde Ali Efendi (ö. 1018/1609), Abdî mahlasıyla yazdığı şiirleriyle de tanınan Sarı Abdullah Efendi (1071/1661), Şeyhülislâm Hoca-zâde M. Es'ad (ö.1034/1625), Ahsenu'l-Hadîs ve en-Nazmu'l-Mubîn min-Âyâtî'l-Erba'in adlı dînî edebî eserleri bulunan Okcuzâde Mehmed Şâhî Efendi (1039/1629), Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik adlı Şekâik Zeyli ile tanınan Nev'îzâde Atâullah Efendi (ö. 1045/1635), Hüdâyî'nin bazı eserlerinin mütercimi olan Mehmed Muizzuddin (?), Dürretü't-tâc fî-Sîreti Sâhibi'l-Mirâc isimli siyeri ile tanınan Alaşehirli Veysî Efendi (ö. 1037/1628) ve Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi (1066/1655)'yi zikredebiliriz. Onun bu anlamda himâye ettiği en önemli kişilerden biri Oğlanlar Şeyhi İbrahim (1000/1591-1065/1655)¹⁰'dir. Bu konu üzerinde biraz durmak istiyorum.

İbrâhim Efendi, siyâsî bir tedbir olarak Hüdâyî'nin himâyesinde bulunmuştur. Nitekim konuyla ilgili bilgi veren Nazmî'nin ifadesine göre; dönemin padişahı IV. Murad, saltanat iddiasıyla ayaklanma çıkartacaklar endişesiyle çevrede etkili ve cemiyet sahibi olan meşâyihî katletmektedir. Abaza Şeyhi ve Rûmîye Şeyhi bu korkuya binâen katledilmişlerdir. Dönemin en popüler rehberlerinden biri olan İbrâhim Efendinin de cemiyeti vardır. Pâdişah Aksaray'da Oğlanlar Dergâhında bulunan bu cemiyetten haberdar olup Şeyhin katline karar vermiştir. Saraya yakın çevrelerden müritleri de olan İbrâhim Efendi, bu haberi alır almaz, firar edip Üsküdar'da Azîz Mahmud-ı Hüdâyî'nin dergâhına sığınmıştır. Pâdişah'ın güvenine sahip olan Hüdâyî'nin dergâhında bir müddet gizlenmiştir. Bu esnâda da Hüdâyî'den hilâfet almıştır¹¹. Hakkındaki kovuşturma neticelenip, siyâsî otoriteye karşı bir muhâlefet hareketine öncülük etmediği anlaşılınca da dergâhına geri dönmüştür. Dönerken Azîz Mahmud-ı Hüdâyî, üzerinden çıkarıldığı tâc ve hırkasını misâfirine giydirerek uğurlamıştır.

Hülâsâ: Bitmeyen Himâye

Kısaca işâret edildiği çerçevede, adeta bir arı gibi, farklı çiçeklerden aldığı balı, Üftâde kovanında bala dönüştüren Hüdâyî'nin himâyesi hala devam etmektedir. Sadece Celvetî geleneğin takipçileri için değil, tasavvuf diğer dînî ilimlere ve tarihe ilgi duyan herkes için onun söyleyeceği bir söz mutlaka vardır. Nitekim hakkında akademik seviyede pek çok bilimsel çalışma yapılmaktadır. Söylediği ilâhîler gönülleri tutuşturmaya devam etmektedir. Keza adına kurulan vakfın hizmetleri, Üsküdar'da kurulu Hüdâyî otağının her zaman mamur olduğuna işâ-

rettir. Bütün bunlar, bizim bir bilgi şöleni dahilinde burada toplanmamızı sağlayan Hüdâyî'nin himâyesinin devam ettiğini göstermektedir.

DİPNOTLAR

¹ Hüdâyî'nin biyografisi için bkz: Mehmed GÜLŞEN, Azîz Mahmud Hüdâî, İstanbul, 1951; F. Abdullah TANSEL, "Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî", AÜİFD, IV, Ankara 1967; Hasan Kâmil YILMAZ, Azîz Mahmud Hüdâyî Hayatı, Eserleri, Tarikatı, İstanbul 1990.

² Sadece babasının Fazlullah b. Muhammed adında bir zat olduğu zikrediliyor. Seyyid olduğu söylense de bunun nesebî mi, mânevî mi olduğu hususu pek açık değildir. Her ne kadar "ceddim u pîrim sultan/ Sensin yâ Resûlallah" dese de, ced kelimesi manevî anlamda yol atalığını ifade için de kullanılmış olabilir. Hakkında fazla malumat bulunmayan babası Fazlullah, Sivrihisar ya da Şereflikoçhisarlı bir çiftçi olabilir.

³ Nureddin-zâde olarak anılan Muslihiddin Efendi, aslen Filibe'lidir. Bâlî Efendi'den Halvetî usûl ve erkânını öğrenmiş, Ebûssuud Efendi döneminde Ayasofya'ya kürsü şeyhi olmuştur. bk. Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, (Haz. S. Ali Kahraman), IV, İstanbul, 1996, 1127.

⁴ Hüseyin VASSAF, Sefîne-i Evliyâ, (Haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), II, İstanbul 1999, 621. Ayrıca Üftâde ve Celvetiyye hakkında kısa bir okuma için bkz: Mustafa KARA, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, İstanbul 2001, 289-327.

⁵ Azîz Mahmud HÜDÂYÎ, Sohbetler, Haz. Safi Arpağuş, İstanbul 1995.

⁶ I. Ahmed'in gördüğü bu rüya için bk. H. Kâmil Yılmaz, 59.

⁷ Ayrıntılı bir okuma için bk. A. Haluk Dursun, "19. Yüzyıl Adam Yetiştirmede Hânegî-Himâyeci Usûlü", Kubbealtı Akademi Mecmûası, XXV/4, Ekim, 1996, 71-83.

⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, 55-56.

⁹ Halil Paşa için bkz: Ahmet ŞİMŞİRGİL, "Azîz Mahmud-i Hüdâyî'nin Müridi: Sadrazam Maraşlı Halil Paşa", II. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, II, İstanbul 2005, 581-87.

¹⁰ Bu konuda bkz: Bilal Kemikli, Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Müfid u Muhtasar, Ankara 2003, 43-45.

¹¹ bk. Osman TÜRER, Şeyh Muhammed Nazmî, Hayatı, Eserleri ve Hediye-tü'l-İhvân'ı, Doktora Tezi, Ankara 1982, 306.